

TİCÂNÎ, Abdullah b. Muhammed

leri, sosyal ve ekonomik durumları, tarihî eserleri, âlim, edip, şeyh, kumandan gibi şahsiyetleri hakkında yazılı kaynaklardan ve şifahî olarak elde ettiği bilgileri ve müşahedelerini derlemiştir. VIII. (XIV.) yüzyılda Tunus bölgesi hakkında ilk elden verilen bilgiler bakımından büyük önem taşıyan eser önce William Marçais tarafından neşredilmiş (Tunus 1345), daha sonra Hasan Hüsnî Abdülvehhâb tarafından müellif ve eserleri hakkında yazdığı geniş mukaddime ve indekslerle birlikte yayımlanmıştır (Tunus 1377/1958, 1402/1981). Eser Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiş, Michele Amari bazı kısımlarının İtalyanca tercümesini *Biblioteca arabo-sicula*'da neşretmiştir (Leipzig 1857, 45. bölüm). Alfred Bel, *Les Benou Ghânya* adlı eserinde (Paris 1903) seyahatnâmenin bir bölümünü çevirisiyle beraber yayımlanmış, kısmî bir tercümesi de M. Alphonse Rousseau tarafından *Journal Asiatique*'te neşredilmiştir ("Voyage du Scheikh El-Tîdjani dans la régence de Tûnis", 4. seri, XX [1852], s. 57-208, 5. seri, I [1853], s. 101-168, 354-425). Eserin Mehdiye şehriyle ilgili bölümünü F. Soudan notlarla birlikte Fransızca'ya çevirmiştir (bk. bibl.). 2. *Tuĥfetü'l-ʿarûs ve nûzhetü'n-nûfûs*. Kadın-erkek ilişkileri, ailede karşılıklı haklar ve sorumluluklar, evlenmenin önemi ve bununla ilgili dinî hükümler, iffet, kadınların özellikleri, huyları, cinsel ilişkinin niteliği, âdâbi, fayda ve zararları, kıskançlık, süslenme, cinsel konularla ilgili anekdotlar vb. konulara dairdir. Eserde ayrıca fikhî hükümlere, edip ve bilgelerin sözlerine, çeşitli şiirlere yer verilmiştir. Yanlışlıkla müellifin babasına nisbet edilerek yayımlanan eserin (Kahire 1301; nşr. Ebû Hâcer, Kahire 1987; nşr. Fuâd Şâkir, Kahire 1990; nşr. Celîl Atıyye, London 1992; nşr. Salâh Ebû's-Suûd, Kahire 2003) A. Rousseau tarafından yapılan Fransızca tercümesi (*Touĥfat el arous ou le cadeau des époux*, Algiers-Paris 1848) eksik ve son derece hatalıdır. 3. *el-Vefâʿ bi-beyâni fevâʿidi's-Şifâʿ*. Kâdî İyâz'ın meşhur eseri üzerine yazılmış önemli bir şerh olup iki cilt hacmindeki bir bölümü Tunus Zeytûne Camii Kütüphanesi'ndedir (nr. 1321). 4. *ʿAlâmetü'l-kerâme fi kerâmeti'l-ʿalâme*. Tuğra (alâme) görevi ve tuğrakeş makamına gelen kâtipler hakkındadır. İbnü's-Şemmâ' bu eserden nakillerde bulunmuştur (*el-Edilletü'l-beyyine*, s. 51, 55). 5. *Ne-feĥâtü'n-nisrîn fi muĥâtabeti İbn Şibrîn*. Tunus'ta görüştüğü Gırnata kadısı ve edip Muhammed b. Ahmed b. Şibrîn el-Cüzâmî es-Sebtî ile birbirlerine yazdıkları

şir ve mektupları içerir (*Rihletü't-Ticânî*, s. 164-170). 6. *Takyîd ʿalâ Şaĥîhi Müslim*. Müellif bu eserini, Trablusgarp'ta bulunduğu 707 (1307) yılında Abdülazîz b. Abdülazîm es-Sebbâ'î'den (İbn Ubeyd) *Şaĥîhi'l-Müslim*'i okuduğu sırada kaleme almıştır (*a.g.e.*, s. 255). 7. *Takyîd ʿalâ Şaĥîhi'l-Buĥârî*. Ticânî bu eseri de Trablusgarp'ta adı geçen hocadan *Şaĥîhi'l-Müslim*'den sonra *Şaĥîhi-l-Buĥârî*'yi okuduğu sırada yazmıştır (*a.g.e.*, s. 256). 8. *Aĥkâmü maĥibi'l-ĥaŧefe*. Müellif, *Tuĥfetü'l-ʿarûs*'ta (s. 342) kaydettiğine göre bu eseri 702 (1302) yılında daha genç yaşta iken hocası Hüzeli'nin cinsel ilişkiyle ilgili dinî hükümleri ihtiva eden eserini tamamlamak amacıyla kaleme almıştır. 9. *Edâʿü'l-lâzîm fi şerĥi Maĥşûreti Hâzim*. Hâzim el-Kartâcennî'nin Hafsi Hükümdarı I. Muhammed Müstansır'ı kutlamak ve övmek için yazdığı *el-Maĥşûre* adlı eserinin şerhidir. 699 (1299) yılında yazılan eser günümüze ulaşmamıştır (*Rihletü't-Ticânî*, Hasan Hüsnî Abdülvehhâb'ın takdimi, s. 32). Bu şerhin Kartâcennî'nin talebesi ve Ticânî'nin hocası Ebû'l-Hasan et-Ticânî'ye ait olduğu da kaydedilir (*DîA*, XXIV, 519). 10. *ed-Dürü'n-naẓîm fi'l-ʿedeb ve't-terâcim*. Muhtemelen Hafsiler dönemi ediplerine dair olup müellif seyahatnâmesinde bu esere atıfta bulunur (*Rihletü't-Ticânî*, s. 366).

BİBLİYOGRAFYA :

Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*, Tunus 1377/1958, s. 5, 164-170, 254-256, 263-264, 306, 312, 316-320, 366, 370, 381, 393, ayrıca bk. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb'ın takdimi, s. 19-46; a.mlf., *Tuĥfetü'l-ʿarûs ve nûzhetü'n-nûfûs* (nşr. Ebû Hâcer), Kahire 1987, s. 342; İbnü't-Tavvâh, *Sebkü'l-makâl li-feĥki'l-ikâl* (nşr. M. Mes'ûd Cübrân), Beyrut 1995, s. 167; İbnü's-Şemmâ', *el-Edilletü'l-beyyinetü'n-nûrâniyye fi meĥâhiri'd-devleti'l-Ĥaĥşiy-ye* (nşr. Tâhir b. Muhammed el-Ma'mûrî), Tunus 1984, s. 51, 55; Serkis, *Mu'cem*, I, 650-651; Brockelmann, *GAL*, II, 334; *Suppl.*, II, 368; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 806; Mahfûz, *Terâcimü'l-müʿellifîn*, I, 209-213; Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-ʿedebi'l-ʿArabî fi'l-Maĥrib*, Beyrut 1982, s. 283-294; Abdurrahman Hamîde, *ʿAlâmü'l-coĥrâfiyyine'l-ʿArab ve muĥtetaĥat min âşârihim*, Dimaşk 1416/1995, s. 529-535; Muhammed en-Neyfer – Ali en-Neyfer, *ʿUnvânü'l-erib ʿammâ neŧeʿe bil-bilâdi't-Tûnisîyye min ʿâlimin edib*, Beyrut 1996, I, 283-292; Nâsirüddin Saïdûnî, *Mine'l-türâsi't-târîĥi ve'l-coĥrâfi li'l-ġarbi'l-İslâmî*, Beyrut 1999, s. 142-149; Fuâd Kındîl, *Edebü'r-riĥle fi'l-türâsi'l-ʿArabî*, Kahire 1423/2002, s. 482-487; F. Soudan, "al-Mahdiyye et son histoire d'après le récit de voyage d'al-Tigâni", *REI*, LVIII (1990), s. 135-188; M. Plessner – [Taïeb el Achéche], "al-Tîdjâni", *EI*² (Ing.), X, 462-463; Muhammed el-Ezher Bâ, "et-Ticânî, Ebû Muhammed ʿAbdullâh b. Muhammed", *Mu.AU*, IV, 403-406; İsmail Durmuş, "Kartâcennî", *DîA*, XXIV, 519.

AHMET ÖZEL

TİCÂNÎ, Ahmed b. Muhammed

(أحمد بن محمد التجاني)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed
b. Muĥtâr b. Sâlim et-Ticânî
(ö. 1230/1815)

Ticânîyye tarikatının kurucusu.

1150'de (1737) Cezayir'in Tilimsân (Tlemsen) bölgesindeki Aynimâzî kasabasında doğdu. Bölgeye göç eden dedesi burada yaşayan Berberî Ticâne kabilesinden bir kadınla evlendiğinden ailesi Ticânî nisbesiyle tanındı. Hayatı hakkındaki bilgilerin büyük bir kısmı halifelerinden Ali Harâzîm'in 1217 (1802) yılında tamamlayıp kendisine sunduğu *Cevâhîrü'l-meʿânî* ve yine halifelerinden İbnü'l-Müŧrî'nin *Kitâbü'l-Câmîʿ* adlı eserlerine dayanmaktadır. Kendi ifadesine göre soyu Hz. Hasan'a ulaşır. Ticânî on altı yaşında iken Aynimâzî'de müderrislik yapan babasını ve annesini veba salgınında kaybetti. Kur'an, hadis, Mâlikî fıkıh ve edebî ilimleri Tilimsân'da okuduktan sonra Fas'a gitti. Burada Kâdirî, Şâzelî, Nâsirî tarikatlarının zikir halkalarına katıldı. Fas'ta Şeyh Ahmed Habîb b. Muhammed'in, Sahrâ şehirlerinden Abîd'de beş yıl süreyle Sîdî Abdülkâdir b. Muhammed'in hizmetinde bulundu. Ardından Tunus'a gidip Azvâvî Zâviyesi'nde Halvetî şeyhi Mahmûd b. Abdurrahman'ın sohbetlerine devam etti. Bir yıl sonra Kahire'de Halvetî şeyhi Mahmûd el-Kürdî ile tanıştı. Şevval 1187'de (Aralık 1773) Mekke'ye ulaşip hac görevini yerine getirdi ve iki yıl Mekke'de kaldı. Bu sırada Hindistanlı Şeyh Ahmed b. Abdullah ile tanıştı. İki aylık beraberliğin ardından vefat eden Ahmed b. Abdullah, Ticânî'yi yerine halife olarak bıraktı. Medine'de Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân ile görüşüp kendisinden Semmâniyye icâzeti aldı. Hac dönüşü tekrar Mısır'a uğrayan Ticânî, şeyhi Mahmûd el-Kürdî'den icâzet alıp halife sıfatıyla Cezayir'e döndü.

Tilimsân'da sohbet ve irşad hizmetleriyle dikkati çeken Ticânî, faaliyetlerinden kuşkuya kapılan Osmanlı Cezayir Beyi Muhammed b. Osman tarafından tutuklandı. Ardından Cezayir şehirlerinde ikamet etmemesi şartıyla serbest bırakıldı. 1782'de Tilimsân'dan ayrılan Ticânî, Sahrâ bölgesine gidip Sîdebîsemgün kasabasına yerleşti. Bu arada Tâze şehrinde Derkâviyye tarikatının piri Ebû Hâmid Mevlâ Ahmed el-Arabî'yi ziyaret etti. Ticânî aynı yıl Sîdebîsemgün'da mânevî keşfe nâil olduğunu, tarikatına ait evrâd ve ezkârın rüya-

sında bizzat Hz. Peygamber tarafından kendisine öğretildiğini söyler. Olayın gerçekleştiği 1782 yılı Ticânîye tarikatı mensuplarının tarikatın kuruluş tarihi olarak kabul edilir.

Ticânî, Sahrâ'da yeterince yayıldığını düşündüğü tarikatını daha geniş coğrafyalara ulaştırmak amacıyla Fas'a gitmek için Ekim 1789'da Ebîsemgün'dan ayrıldı. Fas'a yerleştikten birkaç yıl sonra bir müridini Fas Sultanı Mevlây Süleyman'a göndererek Cezayir yönetiminden duyduğu rahatsızlıktan dolayı ülkesine sığındığını ve kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Mevlây Süleyman Ticânî'ye özel konut tahsis etti ve kendisi de müridleri arasına katıldı. Sultanın Ticânî'ye duyduğu saygı ve gösterdiği itibar Fas ulemâsını rahatsız etti. Ulemâdan İbn Kîrân onun şeyhlik iddiasını yalanladı. Ulemânın bu düşmanca tutumuna rağmen Ticânîye tarikatı Fas'ta iyice kökleşti. 1814'te Aynimâzî'yi ziyaret edip tekrar Fas'a döndü. Fas'ta ikamet ettiği yaklaşık yirmi altı yıl boyunca halifeleri vasiyetiyle tarikatını bütün Kuzey Afrika'ya yaydı ve yerine halifelerinden Sîdî Ali b. İsâ et-Temmâsî'yi tayin etti. Tarikat şeyhliğinin Temmâsî ailesiyle kendi oğulları arasında münâvebe ile sürdürülmesini vasiyet eden Ticânî Fas'ta vefat etti ve buraya defnedildi. Ticânî erken yaşlarda evlendiği hanımından kısa bir süre sonra ayrıldı. Ardından evlendiği eşinden büyük oğlu Muhammed el-Kebîr, diğer bir eşinden küçük oğlu Muhammed (Habîb) es-Sagîr dünyaya gelmiş, bunlar tarikatın tarihinde önemli fonksiyonlar icra etmiştir.

Ahmed et-Ticânî eser sahibi olmadığı için görüşleri, başta Ali Harâzîm olmak üzere halifelerinin yazdığı kitaplar aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerden onun Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kutub, kutbü'l-aktâb, hâtemü'l-velâye, hakikat-i Muhammediyye gibi fikirlerinin etkisi altında bulunduğu, kendisini bu makamların vârisi olarak gördüğü, bu sebeple ulemâ tarafından tenkit edildiği, onlara sert cevaplar verdiği öğrenilmektedir. Ticânî ile görüşen tarihçi Abdüsselâm en-Nâsîrî onun çok etkili bir şahsiyet olduğunu, dinî emirlerin yerine getirilmesini ve kişinin zâhiri kadar bîatını da temizlemesini temel ilke edindiğini belirtir. Bir müridine gönderdiği mektupta insanın üstün mânevî derecelere ulaşsa da kulluk sınırından dışarı çıkmayacağını söyler ve Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmekten kaçınmayı, gece gündüz istiğfarda bulunmayı tavsiye eder. Hz. Peygamber'in cennete ilk gi-

receklerden olacağına dair kendisine güvence verdiğini, kalbinde kendisine karşı zerre kadar sevgi besleyenlerin de bu daire içinde yer aldığını, düşmanlık edenlerin bu kurtuluştan nasip alamayacağını söyler (Jamil M. Abun-Nasr, *The Tijaniyya*, s. 43-44). Zâhidâne bir hayat yaşamak için bütün malını tasadduk etmek isteyen zengin bir müridine hayır severlikte ifrata kaçmamasını, servetini korumasını, ancak servetin kendisini Allah'tan koparmasına dikkat etmesini, müridlerine de bu dünyada mutlu ve zengin olmaya çalışmalarını söylemesi onun zühd anlayışını yansıtmaması bakımından önemlidir.

Ticânîye Tarikatı. Ahmed et-Ticânî, şeyhi Mahmûd el-Kürdî'den Halvetiyye hilâfeti alıp Cezayir'e döndüğünde bir Halvetî şeyhi sıfatıyla irşad faaliyetine başlamış, Ebîsemgün'da mânevî keşfe nâil olup Hz. Peygamber tarafından kendisine irşad yetkisi verildiğini söyledikten sonra hiçbir tarikatla ilgisi bulunmadığını bildiren tarikatına Tarikat-ı Ahmediyye / Muhammediyye adını vermiştir. Bu sebeple Ticânî kaynaklarında tarikatın bir silsilesi olduğu kabul edilmez, silsile Hz. Peygamber ve Ahmed et-Ticânî ile başlatılır. Bu sebeple mensupları Ticânîye diye anılmaya başlanmış ve bu ad yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı tasavvuf kaynaklarında Mahmûd el-Kürdî'nin silsilesi Şeyh Hifnî, Kutbüddin el-Bekrî, Karabaş Velî, Şâbânî Velî vasiyetiyle Halvetiyye'ye ulaştığından Ticânîye Halvetiyye'nin bir kolu olarak gösterilmektedir (*Tomar-Halvetiyye*, s. 85). Bu silsileyi Ali Harâzîm, Ahmed et-Ticânî'nin teberrüken aldığı Halvetî silsilesi diye kaydeder (*Cevâhirü'l-me'ânî*, I, 43-44). Ömer b. Saîd el-Fûtî de Ahmed et-Ticânî'nin önceleri bir Halvetî şeyhi iken bizzat Hz. Peygamber tarafından irşad görevi verildikten sonra tarikatını kurduğunu ve adının Tarikatü'l-Ahmediyye Muhammediyye – İbrâhîmiyye / Hanîfiyye / Ticânîye olduğunu söyler (*Rimâhu hizbi'r-rahîm*, I, 190-191). Sağ veya ölü diğer tarikatlara mensup herhangi bir velînin ziyaret edilmesi nin yasak olması Ticânîye'nin kayda değer bir özelliğidir.

Ticânîye tarikatında âdâb ve erkânın temelini Ahmed et-Ticânî'nin Hz. Peygamber'den aldığı kabul edilen "Salâtü'l-fâtiḥ" ve "Cevheretü'l-kemâl" adlı iki kısa salavat oluşturur. Ticânî dervişlerinin uygulamakla yükümlü oldukları üç evrâd vardır. Bunların ilkinde vird, ikincisine vazife, üçüncüsüne hadra (hazret) adı verilir. Vird sabah ve akşam günde 100 istiğfar,

100 salavât-ı şerife, 100 kelime-i tevhid okumaktan ibarettir. Herhangi bir salavat okumak câiz olmakla birlikte Salâtü'l-fâtiḥ'i okumak daha faziletlidir. Otuz defa "estağfirullâhi'l-azîm ellezî lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyûm", elli Salâtü'l-fâtiḥ, 100 kelime-i tevhid ve on iki Salâtü cevheretü'l-kemâl okumaya vazife denir. Vazife günde bir veya iki defa okunur. Ahmed et-Ticânî, Cevheretü'l-kemâl'in günde yetmiş defa tekrarlandığında Hz. Peygamber ve dört halifenin orada mânen hazır bulunup evrâdın okunuşuna katıldıklarını söyler. Hadra cuma günleri ikinci namazı cemaatle kıldıktan sonra gerçekleştirilir; bu sırada 1000 veya 1500 defa kelime-i tevhid yüksek sesle zikredilir. Hz. Peygamber'in öğrettiği Salâtü'l-fâtiḥ ve Cevheretü'l-kemâl'in diğer tarikatların mensuplarının okunan virdlerden daha faziletli sayıldığına ve Ticânî olmayanların bunları okusalar dahi faydalanamayacaklarına inanılır.

Ahmed et-Ticânî'nin vefatından sonra vasiyeti üzerine yerine geçen Sîdî Ali b. İsâ et-Temmâsî, Ticânî'nin oğulları Muhammed el-Kebîr ve Muhammed es-Sagîr'in Fas'tan Aynimâzî'ye gitmelerini istemiş, kendisi, doğum yeri olan Güney Cezayir'in Sûf bölgesinde Temmâsî'nin şehrindeki Tamalhat Zâviyesi'ne gidip irşad faaliyetine başlamıştır. Onun şeyhliği döneminde gönderdiği halifeler vasiyetiyle Ticânîye Tunus'un Cerîd bölgesinde, Tevârik vasiyetiyle Sahrâ kabileleri arasında yayılmıştır. Öte yandan Aynimâzî'de Ticânî'nin oğulları çevresinde geniş bir Ticânî dervişleri grubu oluşmuş ve Aynimâzî, Ali b. İsâ et-Temmâsî'nin başında yer aldığı Tamalhat Zâviyesi'nden sonra tarikatın bölgedeki ikinci merkezi haline gelmiştir. Bu sırada Cezayir'e hâkim olan Osmanlı idarecileri Ticânîler'in güvenini kazanmak için Muhammed el-Kebîr'i görüşmeye davet etmiş, ancak Muhammed'e Türkler'in kendisini öldürmeyi planladığının bildirilmesi üzerine, daha önce babasının Osmanlı yöneticileri tarafından Cezayir'den çıkarıldığını hatırlayan Muhammed el-Kebîr bu davete uymamıştır. Aynimâzî 1820 ve 1822 yıllarında Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılmış ve şehir Osmanlılar'ın kontrolü altına girmiştir. Bu durum Ticânîler'le Osmanlı yetkilileri arasındaki gerginliğin artmasına yol açmıştır. Osmanlı yetkililerinin vergilerini düzenli biçimde ödemeyi sürdürdükleri müddetçe Ticânîler'e birtakım imtiyazlar vermesine rağmen gerginlik giderek tırmanmıştır. Muhammed el-Kebîr, 1826'da Osmanlılar'a karşı askerî

TİCÂNÎ, Ahmed b. Muhammed

bir harekât başlatmak amacıyla Mashara'ya gitmiş, burada Emir Abdülkâdir el-Cezâirî'nin babası, Kâdirî şeyhi Muhyiddin'e bağlı Benî Hâşim kabilesi reisleriyle Cezayir valisine karşı isyan için anlaşmıştır. Benî Hâşim ile Ticânîler arasındaki ittifakı öğrenen Cezayir Valisi Hasan Paşa, Garis vahasına gelmiş ve Benî Hâşim kabilesinin bir kısmını isyandan vazgeçmeye ikna etmiştir. Kendisini destekleyen Benî Erba kabilesinden 300 kişiyle yalnız kalan Muhammed el-Kebîr ve birkaç müridi savaşa girmekten çekinmemiştir. Muhammed el-Kebîr yakalanıp bir süre hapsedildikten sonra idam edilmiş, kılıcı İstanbul'a II. Mahmud'a gönderilmiştir (1827).

Kardeşinin ölümü üzerine Muhammed es-Sagir, Ticâniyye'nin Aynimâzî kolu şeyhi olmuştur. 1830 yılından itibaren Cezayir'in Osmanlılar'ın kontrolünden çıkması, ülkenin güneyinde bir Ticânî devleti kurmak isteyen Aynimâzî Ticânîleri'ni memnun etmiştir. 1832'de Emir Abdülkâdir, Fransız işgaline karşı yürütülecek savaşta Cezayir'deki kabileler tarafından lider seçilmiştir. Fakat Muhammed el-Kebîr'in Abdülkâdir'in mensup olduğu Benî Hâşim'in kendisini terketmesinden dolayı öldüğünü düşünen Aynimâzî Ticânîleri, Emir Abdülkâdir'in otoritesi altına girmeyi kabul etmemiştir. Emir Abdülkâdir, Muhammed es-Sagir'den Aynimâzî'ye vekil olarak tayin ettiği el-Hâc el-Arabî'ye itaat etmesini istemiş, Muhammed es-Sagir bunu kabul etmeyince Aynimâzî, Emir Abdülkâdir'e bağlı kuvvetler tarafından kuşatılmıştır. Altı ay süren kuşatma sonunda taraflar arasında anlaşma sağlanmıştır (1838). Şehri terkeden Muhammed es-Sagir ertesi yıl tekrar direniş başlatmış ve Emir Abdülkâdir'e karşı Fransızlar'ın desteğini almaya çalışmıştır. Muhammed es-Sagir, babasının kendi yerine tayin ettiği Tamalhat Zâviyesi şeyhi Sîdî Ali et-Temmâsî'nin 1844 yılında vefatının ardından Ticâniyye tarikatının ikinci postnişini olmuş ve aynı yıl Tamalhat'ı ziyaret etmiştir. Muhammed es-Sagir'in bu sırada Mağrib sultanının oğluna gönderdiği, Fransız işgal güçlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getiren mektupların Fransızlar'ın eline geçmesi, onun Cezayir halklarını kendilerine karşı kıskırtmasından çekinen Fransızlar'ı tedirgin etmiştir. Fransız sömürge idaresi başkanı 1847'de Aynimâzî'yi ziyaret etmiş ve Muhammed es-Sagir tarafından ağırlandırılmış. Muhammed es-Sagir'in ölümünden (Receb 1270 / Nisan 1854) sonra Sîdî Ali et-Temmâsî'nin büyük oğlu Sîdî Muhammed el-İd tarikatın liderliğine se-

çilmesiyle Ticâniyye şeyhliği tekrar Temmâsî ailesine geçmiştir. Sîdî Muhammed el-İd de babası gibi Fransız işgal güçleriyle çatışmaya girmek yerine iyi ilişkiler sürdürmeyi tercih etmiştir.

Öte yandan Aynimâzî Zâviyesi'nin şeyhliğine Muhammed es-Sagir'in oğlu Sîdî Ahmed geçmiş, onun Aynimâzî Zâviyesi postuna oturmasıyla Muhammed es-Sagir'in Fransızlar'la kurduğu bir anlamda zoraki temaslar gerginleşmeye başlamıştır. Evlâd-ı Sîdî eş-Şeyh kabilesinin Fransızlar'a karşı başlattığı direniş Ticânîler de desteklemiştir. Bunun üzerine Şubat 1869'da Aynimâzî'ye hücum eden Fransızlar, Sîdî Ahmed ve kardeşi Beşîr'i almıştır. Sîdî Ahmed, 1870'te Fransız makamlarının kendisi hakkında duyduğu kuşkuları gidermek amacıyla Paris'e gitmiş, Aurel Picard adlı bir kadınla evlenip ertesi yıl Cezayir'e dönmüştür. 1876'da Tamalhat Zâviyesi şeyhi Muhammed el-İd'in ölümünden sonra Aynimâzî Zâviyesi mensupları Sîdî Ahmed'i Ticâniyye'nin tek lideri olarak ilân etmiş, bu girişim karşısında Temmâsî'nin Ticânîleri, Muhammed el-İd'in küçük oğlu Muhammed es-Sagir'i şeyhlik makamına getirmiştir. Sîdî Ahmed, tarikatın tek merkezden yönetilmesini sağlamak amacıyla görüşmeler yapmak üzere kardeşi Beşîr'i 1884'te Temmâsî'ne göndermiştir. Ticânî ailesiyle Sîdî Ali et-Temmâsî ailesi arasında şeyhlik konusunda münâvebe yoluyla süregelen iyi ilişkiler, Tamalhat Zâviyesi mensuplarının Sîdî Ahmed'in tek liderliğini kabul etmemeleri üzerine bozulmuştur. Sîdî Ahmed vefat edince (Nisan 1897) Aynimâzî Ticânîleri kardeşi Sîdî Beşîr'i tarikatın yeni şeyhi seçmiş, Sîdî Beşîr ağabeyinin ölümünden sonra Madame Aurel ile evlenmiştir. 1933'te ölen Aurel'in hayatının son yıllarında müslüman olduğu bildirilmektedir. 1870'li yıllarda Tamalhat Zâviyesi Ticânîleri ile Aynimâzî Zâviyesi Ticânîleri arasında meydana gelen ihtilâf XX. yüzyılda da devam etmiştir. Ancak bu ihtilâfa rağmen Ticâniyye yayılmayıp bu iki zâviyeden bağımsız şeyhler vasıtasıyla Afrika'da çok geniş bir coğrafyaya yayılma imkânı bulmuştur.

Ticâniyye, Tunus'ta Ahmed et-Ticânî'nin halifelerinden Mahmûd el-Menâî ile âlim ve şair İbrâhim er-Riyâhî tarafından yayılmıştır. Riyâhî 1828'de Tunus başmüf-tüsü, daha sonra Zeytûne Medresesi başmüderrisi olmuştur. Başta Mehmed Sâdık Paşa olmak üzere Tunus beyleri tarikatına intisap ederek onu desteklemiştir. XIX. yüzyılın sonunda bütün Mağrib şe-

hirlerinde Ticânî zâviyeleri kurulmuş, Merakeş, Ticâniyye'nin Mağrib'deki en önemli merkezi haline gelmiştir. Ancak tarikat daha çok Berberîler'in meskûn bulunduğu Sûs'ta Muhammed b. Ahmed el-Kansûsî'nin gayretleriyle yayılmıştır. Mağrib Ticânîleri, Aynimâzî ve Temmâsî'nin zâviyeleri arasında gerginliğin olduğu dönemde bağımsız hareket etmeye çalışmıştır. Öte yandan Ahmed et-Ticânî'nin Tilimsân Zâviyesi'ne tayin ettiği Sîdî Tâhir, Ticânî'nin ölümünün ardından şeyhliğin kendisine geçtiğini söylemiş, Ahmed et-Ticânî'nin soyuna mensup Aynimâzî şeyhlerinin Fransızlar'la iyi ilişkiler içinde bulunmasına ve izlediği siyasî çizgiye karşı çıkmış, yazdığı risâleleri Fas bölgesindeki Ticânîler'e göndererek onları bu duruma tepki göstermeye çağırmıştır.

Senegal'in güneyindeki Halvar'da doğan el-Hâc Ömer el-Fûtî, Ticâniyye tarihinin en önemli isimlerinden biridir. 1825'te hac sırasında Mekke'de Ahmed et-Ticânî'nin Hicaz bölgesi halifesi Şeyh Muhammed el-Gâfî'ye intisap ederek üç yıl hizmetinde bulunduktan sonra Batı Afrika'ya halife sıfatıyla gönderilen Ömer el-Fûtî etkili bir irşad faaliyeti sonunda müridlerinden oluşturduğu 30.000 kişilik ordusuyla 1852 yılında Fransızlar'a karşı cihad hareketi başlatmış, cihad ve fetih seferleri neticesinde binlerce putperestin müslüman olmasını sağlamıştır. Ticâniyye'yi Senegal'den Tinbuktü ve Sierra Leone'ye kadar yayan el-Hâc Ömer, Tekrûr Devleti diye anılan bağımsız siyasî bir birlik meydana getirmiş ve 1864 yılında Mâsinâ'da cephede savaşırken şehid düşmüştür. el-Hâc Ömer'in *Rimâhu hizbi'r-rahîm 'alâ nuhûri hizbi'r-racîm* adlı eseri Ticâniyye'nin temel kitaplarından biridir. Kurduğu devlet oğulları tarafından Fransızlar'ın bölgede hâkimiyeti ele geçirdiği 1893-1894 yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür.

Ticâniyye, Moritanya'ya bu bölgede doğan Muhammed el-Hâfız el-Muhtâr tarafından götürülmüştür. Mekke'den dönüşünde Fas'ta Ahmed et-Ticânî'ye intisap eden Muhammed el-Hâfız (ö. 1830), irşad faaliyeti için gönderildiği ülkesinde Ticâniyye'yi Hz. Ali soyundan geldiğini iddia eden İdev Ali kabilesi mensupları arasında yaymıştır. Ticâniyye tamamen Ticânî olan bu kabilenin yanı sıra diğer kabileler arasında da yayılarak Moritanya'nın millî tarikatı haline gelmiştir. İdev Ali kabilesi Ticâniyye'nin Batı Sudan ve Senegal'de yayılmasında önemli rol oynamıştır. İdev Ali Ticânîleri, tarikatın diğer ülkelerdeki tem-

silicileriyle temas kurmak amacıyla Mısır ve Mağrib şehirlerine seyahatler düzenlemiştir. Ahmed b. Ernî eş-Şinkitî (ö. 1913) Moritanyalı önemli Ticânî âlim ve müelliflerindedir.

el-Hâc Ömer el-Fütî'nin yanı sıra el-Hâc Mâlik Siy ve Muhammed Hâfız'ın halifesi Mevlûd Fâl, Ticânîyye'nin Senegal'de yayılmasını sağlayan önemli isimlerdir. el-Hâc Mâlik Siy, Fransız hâkimiyeti altında bulunan ülkesinde eğitimini üstlendiği modern eğitim kurumları tesis etmeye çalışmış, halifelerinin faaliyetleriyle Ticânîyye XX. yüzyılda Senegal'de güçlü bir siyasî akım haline gelmiştir. Moritanya, Nijer, Nijerya, Gambia, Gine Bissau, Fildişi Sahili, Gana ve Togo'da geniş bir mürid kitlesi bulunan İbrâhim Niyâs da Senegalli önemli bir Ticânî şeyhidir. Batı Afrika'da etkili olan Ticânî şeyhlerinden Şeyh Hamallah, Fransızlar'a karşı mücadeleye girişen Ticânîyye'ye diğer müslüman grupların katılması için çalışmıştır. 1935 yılında gözetimine alınıp Fransa'ya götürülen Şeyh Hamallah'ın iki yıl sonra ülkesine dönmesine izin verilmiştir. 1940'ta Cezayir'de tutuklanıp on yıl hapse mahkûm edilmiş, 1942'de Cezayir'den Fransa'ya götürülmüş ve ertesi yıl burada kaldırıldığı hastahane'de vefat etmiştir. Şeyh Hamallah, mensuplarınca Ticânîyye'nin Hamâlîyye kolunun kurucusu kabul edilir (bk. HAMÂLİYYE).

Ticânîyye, II. Abdülhamid'i ziyaret eden bazı Ticânî şeyhleri vasıtasıyla İstanbul'da çok sınırlı da olsa tanınma imkânı bulmuştur. Ticânîyye'nin Sudan'da yayılmasını sağlayan Şeyh Muhammed Muhtâr, Dârfür Sultanı Ali Dînâr'ın elçisi olarak İstanbul'a gelmiştir. II. Abdülhamid'in Ticânîyye'nin bütün Afrika'daki yaygınlığından İslâm birliği siyaset bağlamında yararlanmak istediği, 1897'de İstanbul'a gelen Sîdî Muhammed el-Ubeydî ile görüştüğü ve İstanbul'da bir Ticânî zâviyesi açıldığı kaydedilmektedir. Ancak son dönemlerde hazırlanan İstanbul tekkelerine dair listelerde Ticânîyye tarikatına ait bir tekke görünmemektedir. Bununla birlikte 1342 (1923) yılında İstanbul'da basılan *Risâle-i Evrâd-ı Ticânîyye*'nin kapağında, risâlenin Eyüp Baba Haydar mahallesindeki Ticânî dergâhı postnişini, Fetvâhâne-i Âlî müsevvidlerinden Mehmed Can Zeki Efendi tarafından hazırlandığı kaydedilmektedir. Bu bilgiye dayanılarak adı geçen dergâhın İstanbul'da faaliyette gösteren ilk ve tek Ticânî dergâhı olduğu söylenebilir. İstanbul'a gelen diğer Ticânî şeyhi Muhammed b. Fâzîh, Abdülhamid tarafından karşılanmış,

padişah kendisine bütün Osmanlı eyaletlerinde seyahat etme hakkı tanıyan bir belge vermiştir. Ticânîyye Türkiye'de, 1906'da Ankara'da doğup hukuk tahsili yapan Kemal Pilavoğlu'nun Ticânî şeyhi olduğu iddiasıyla 1940'lı yıllarda ortaya çıkmasından sonra gündeme gelmiştir. Müridlerinin giriştiği bazı siyasal ve provokatif eylemler sebebiyle 1952'de yargılanıp mahkûm edilen Kemal Pilavoğlu mecburi ikamete tâbi tutulduğu Bozcaada'da vefat etmiştir (1977). Ticânîyye üzerine Batı'da çok sayıda çalışma yapılmıştır (önemlileri için bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Tayyib b. M. el-Hasenî, *el-İfâdetü'l-Ahmedîyye li-müridi's-sa'âdeti'l-ebediyye*, Kahire 1971; Ali Harâzîm el-Mağribî, *Cevâhirü'l-me'ânî ve bulûğu'l-emânî fi fe'zî seyidi Ebi'l-Abbâs et-Ticânî*, Kahire 1397-99/1977-79, I-II; Ömer b. Saîd et-Fütî, *Rimâhu hizbi'r-rahîm* (Ali Harâzîm el-Mağribî, *Cevâhirü'l-me'ânî* içinde); Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 210; M. Rinn, *Marabouts et Khouan: Etude sur l'Islam en Algérie*, Alger 1884, s. 416-452; M. el-Arabî es-Sâih, *Buğyetü'l-müstefîd li-şerhi Münyeti'l-mürîd*, Kahire 1393/1973; *Tomar-Halvetiyye*, s. 85; Mehmed Can Zeki, *Risâle-i Evrâd-ı Ticânîyye*, İstanbul 1342; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, IV, 207-212; Ahmed b. Muhyiddin et-Ticânî eş-Şinkitî, *el-Fütühâtü'r-rabbâniyye fi't-terbiyeti'l-Ticânîyye*, Kahire 1952; J. S. Tringham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1970; a.mlf., *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, tür.yer.; a.mlf., *The Influence of Islam upon Africa*, London 1980; Ahmed el-Ayâşî Sükeyrec, *Ref'u'n-nikâb ba'de keşfi'l-hicâb 'ammen telâkâ ma'a's-Şeyh et-Ticânî mine'l-aşhâb*, Rabat 1971; Seyyid Muhammed eş-Şinkitî, *Mevlidü't-Ticânî*, Kahire, ts.; B. G. Martin, "A Short History of the Khalwati order of Dervishes", *Scholars, Saint and Sufis* (ed. N. R. Keddie), Berkeley-Los Angeles 1972, s. 275-305; a.mlf., *Sömürgencilik Karşı Afrika'da Sufi Direniş* (trc. Fatih Tahtlıoğlu), İstanbul 1988, s. 65-67, 91-129; a.mlf., "Ticânîler ve Muhalifleri: Gana ve Togo'daki İslamla İlgili Yeni Gelişmeler", *İslâm Dünyasında Tarikatlar* (nşr. A. Popovic - G. Veinstein, trc. Osman Türer), İstanbul 2004, s. 541-558; Mervyn Hiskett, *The Development of Islam in West Africa*, London 1984, s. 250-254; L. Brenner, *West African Sufi*, London 1984, s. 35-45; Amadou Makhtar Samb, *Introduction à la Tariqah tidjaniyya, ou voie spirituelle de Cheikh Ahmad Tidjani*, Dakar 1994; Abdülazîz el-Aydi et-Ticânî, *el-Beyân ve't-tebyîn 'alâ enne's-şeyhe't-Ticânî min ekâbiril-'ârîfin* (nşr. Ahmed M. Hâfîz et-Ticânî), Kahire 1996; Abdelaziz Benabdellah, *la Tijânîa: Une voie spirituelle et social*, Marrakech 1999; *la Tijânîyya: Un confrère musulmane à la conquête de l'Afrique* (ed. J.-L. Triaud - D. Robinson), Paris 2000; Ahmed el-Ezmi, *e't-Tarîkatü't-Ticânîyye fi'l-Mağrib ve's-Südânî'l-ğarbi*, Muhammediye 1421/2000, I-III; Jamil M. Abun-Nasr, *The Tijaniyya*, London 1965; a.e.: *Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticânîyye ve Tekrür Hareketi* (trc. Kadir Özköse), Ankara 2000; a.mlf., "al-Tidjâni", *EP* (İng.), X, 463-464; a.mlf., "Tidjaniyya", a.e., X, 464-466; Mustafa Tekin, "Ticânîlik", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslâmcılık* (haz. Ya-

sin Aktay), İstanbul 2004, s. 260-263; Abdurrahman Kân, *el-Hâc 'Ömer el-Fütî ve hareketühü fi ğarbi İfrîka: 1797-1864*, Dakar-Senegal, ts.; Ubeyde b. Muhammed et-Tiştî, *Mizâbü'r-rahmeti'r-rabbâniyye fi't-terbiye bi't-tarîkati'l-Ticânîyye*, Beyrut 2008; W. M. Johnson, "The Tijaniyya Sufi Brotherhood Amongst the Idaw 'Ali of the Western Sahara", *The American Journal of Islamic Studies*, I, Plainfield 1984, s. 79-81; S. M. Lliteras, "The Tijaniyya Tariqa in Cape Town", *Journal for Islamic Studies*, XXVI, South Africa 2006, s. 71-91; R. Seeseman, "Three İbrâhîms: Literary Production and Remark of the Tijaniyya Sufi Order in Twentieth-Century Sudanic Africa", *WJ*, XLIX (2009), s. 299-333; Pervâne Urücnîyâ, "Ticânîyye", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 557-560; Ali Rizâ İbrâhîm, "Ticânîyye", *DMBİ*, XVI, 616-620.

 KADİR ÖZKÖSE

TİCÂNÎ, Muhammed b. Ahmed (محمد بن أحمد التجاني)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed
b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım
et-Ticânî et-Tûnisî
(ö. 712/1312)

Divânü'r-resâil kâtibî, edip ve şair.

Tunus'ta doğdu; birçok âlim ve devlet adamı yetiştiren köklü bir aileye mensuptur. Mağrib-i Aksâ'da yaşayan Ticân kabilesinden olan büyük dedesi Ebû'l-Kâsım, Muvahhidler'in ordusu içinde İfrîkiyye'ye gelerek Tunus'a yerleşmişti (555/1160). Babası Ahmed ve amcası İbrâhîm, Hafsî sarayında önemli görevler üstlenmişlerdi. Oğlu Abdullah, *Rihletü't-Ticânî* müellifi meşhur seyyah'tır. Muhammed et-Ticânî babasından ve İbnü'l-Ebbâr, Ebû Muhammed İbn Bürtule, Ebû'l-Abbas İbnü'l-Gammâz el-Belensî, Hasan b. Ömer el-Hevârî et-Trablusî gibi âlimlerden ilim tahsil etti. İbnü'l-Ebbâr'dan bütün eserlerini rivayet icâzeti aldı. Muhtemelen Tunus Hafsî sarayında tuğrakeş (kâtibü'l-alâme) olan hocası İbnü'l-Ebbâr vasıtasıyla daha genç yaşta ikden Divânü'l-inşâ'da kâtip olarak görev aldı. Cezayir'in Bicâyê şehri Hafsî Emîri Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ebû İshak İbrâhîm'in isteği üzerine 684 (1285) yılında oraya gitti ve tuğrakeşlik görevine tayin edildi. İbnü'l-Ahmer'in Ticânî'ye görev veren Bicâyê emîri olarak zikrettiği Abdülazîz b. İbrâhîm, Ebû Zekerîyyâ'nın kardeşi Ebû Fâris'tir. Ebû Fâris'in 682'de (1283) İbn Ebû Umâre ile yaptığı savaşta öldürülmesinden iki yıl sonra Ebû Zekerîyyâ Bicâyê'de istiklâlini ilân etmiştir (İbnü'l-Şemmâ', s. 78; Brunschwig, s. 117-118, 134). Sultan Ebû Asîde II. Muhammed zamanında (1295-1309) Emîr Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Ahmed el-Lihyânî başvezirliğe tekabül eden "şeyhü'l-muvahhi-